

Faydacılık,

John Stuart Mill, çev. Selin Aktuyun, İstanbul: Alfa Yayınları, 2017, 172 s.

Metin AYDIN*

İzlerini Antik Yunan hazıncılığına kadar sürmenin mümkün olduğu faydacılık, ortaya çıktığı 19.yy'ın başlarından itibaren Batı Ahlak Düşüncesinin en baskın birkaç etik teorisinden biri olmayı başarmıştır. Özellikle Anglo-Sakson dünyanın ahlak düşüncesinin genel karakterini ifade etmesiyle düşünce tarihinde tebellür eden faydacılık, insanlara en yüksek sayıda insanın en büyük mutluluğunu ortaya çıkaracak eylemlerde bulunmalarını salık verir. Günümüzde de etkisini devam ettiren bu teörinin iki önemli siması olarak Jeremy Bentham (1748-1832) ve öğrencisi John Stuart Mill (1806-1873) öne çıkar. Faydacılığın genel çerçevesini Bentham'ın *An Introduction to Principles of Morals and Legislation* ve Mill'in *Utilitarianism* adlı eserleri çizmiştir. Bentham'ın eseri Türkçemize maalesef henüz çevrilmiş değildir. Fakat bu eserin Fransızca versiyonu olarak değerlendirebileceğimiz Bentham'ın *Traites de Legislation* adlı eseri 2011 yılında Barkın Asal tarafından *Yasamanın İlkeleri* adıyla çevrilmiştir. *Utilitarianism* ise tanıtımını yapacağımız çeviriden önce 1946 yılında Şahap Nazmi Coşkunlar tarafından Türk okuyucusuna kazandırılmıştır. Bu eser 2. baskısını 1965, 3. ve son baskısını ise 1986 yılında yapmıştır.

Tanıtımını yapacağımız eser 2017 yılında Selin Aktuyun tarafından *Faydacılık* adıyla yapılan çeviridir. Eser beş bölümden oluşmaktadır. Klasik kitap formatında bulunan giriş ve değerlendirme şeklinde bir bölüm yapısı kitapta bulunmamaktadır. Bunun temel nedeni *Utilitarianism*'in müstakil bir kitap olarak 1863 yılında basılmasından evvel *Fraser's Magazine*'de 1861 yılının sırasıyla Ekim, Kasım ve Aralık sayılarında birer makale olarak yayımlanmış olmasıdır. Bu anlamda eser aslında üç makalenin bir araya getirilmiş halidir.

Giriş bölümü olarak değerlendirebileceğimiz "Genel Düşünceler" başlığını taşıyan ilk bölümde Mill, ahlak felsefesinin temel problemi olan *summum bonum* (en yüksek iyi) meselesi hakkındaki görüşlerini ortaya koyar. Ona göre ahlakın temeline ilişkin önemli bir soru olarak ortaya çıkan *summum bonum* meselesi geçmişteki düşünürler kadar kendi zamanındaki en yetenekli zihinleri hala meşgul etmektedir. Aradan geçen yaklaşık 2000 seneye rağmen düşünürlerin bu meselede Platon'dan çok daha uzağa gittiklerini söylemenin

* Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe Tarihi Anabilim Dalı ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi
(metina@sakarya.edu.tr)

zor olduğunu belirten Mill, Antik Yunan'da bulunan kamplaşmanın benzerinin kendi döneminde de hala devam ettiğini savunur. Kendi döneminde sezgicilik ile faydacılık *summum bonum* tartışmasındaki iki ana tarafı temsil eder. Bireysel eylemlerin ahlakiliğinin tespitinde genel bir ilkenin tikel durumlara uygulanması konusunda hemfikir olan bu iki okul, bu genel kuralın otoritesinin ne olduğu ve bu kuralı geçerli kılan şeyin ne olduğu konusunda birbirlerinden ayrılırlar. Sezgicilere göre genel ahlak ilkeleri apriori olarak apaçiktır. Faydacılara göre ise söz konusu ilkeler ancak deney ve gözlem temelinde doğrulanabilirler. Mill'e göre sezgici okul tikel eylemlere rehberlik eden genel ilkelerin neler olduğunu ortaya koymakta başarısızdır. Bu nedenle birbiriyle çelişen iki ahlaki kural arasında kalan faile rehberlik etme konusunda sezgicilik büyük bir eksiklik yaşar. Fakat Mill'e göre faydacılık söz konusu olduğunda "en yüksek sayıda insanın en büyük mutluluğunu" ifade eden fayda ilkesi sezgici okulun bıraktığı boşluğu doldurur. Bölümün sonunda Mill, mutluluğun *summum bonum* olduğu iddiasını nasıl kanıtlayacağına değinir. Bu diğer anlamda mutluluğu *summum bonum* olarak vazedenden fayda ilkesinin kanıtlanması demektir. Mill, fayda ilkesinin tüm ahlaki gerekçelendirmelerin kendisinden başladığı nihai ilke olması hasebiyle "kanıt" kavramının bilinen anlamında bir kanıtlamaya imkân vermediğini savunur. Ona göre mesele hâlâ aklın yetilerinin sınırları içerisindedir. Dolayısıyla fayda ilkesi, pratik işlerliği gösterilerek ve muhatapların bu ilkeyi benimsemelerini temin edecek rasyonel gerekçelendirmeler ileri sürülerek pekâlâ kanıtlanabilir.

Kanıtlama meselesine geçmeden önce Mill, okuyucuya faydacılık ile nasıl bir ahlak teorisi kurguladığını anlatır. "Faydacılık Nedir?" başlığını taşıyan bu bölüme Mill, teoriye adını veren fayda kavramının kapsamını belirlemekle başlar. Fayda kavramı ile haz kavramı arasında tezat bulunduğuna ilişkin görüşleri eleştiren Mill, Epikür'den Bentham'a uzanan hazcı gelenek içerisinde fayda kavramıyla acıdan azade olan haz durumunun kastedildiğini belirtir. Buradan hareketle Mill, faydacılığı, faydayı (hazı) ya da en yüksek mutluluk ilkesini ahlakın temeli olarak kabul eden etik teori olarak tanımlar. Bu etik teori eylemlerimizi, mutluluk ortaya çıkardığı oranda doğru, acı ürettiği oranda da yanlış bulur. Mill'e göre faydacılık tarafından ahlaki faile önerilen bir hayat anlayışı pek çok zihinde, duygu ve amaç açısından en saygıdeğer olanların bazıları da dâhil olmak üzere katıksız bir nefret uyandırır. Faydacılığın hayat görüşünü eleştirenlere göre, hayatın nihai amacının haz olduğunu söyleyen bir öğreti tamamıyla aşağılık ve rezil, sadece domuzların layık olduğu bir öğreti olmak durumundadır. Bu eleştiriden oldukça muzdarip olduğu anlaşılan Mill, Epikür'ün takipçilerinin küçültücü bir şekilde domuzlarla karşılaştırılmalarından ve kendi dönemindeki faydacıların da İngiliz, Alman ve Fransız düşünürler tarafından benzer aşağılamalara maruz kaldığından dert yanar. Mill'in bu eleştirileri ele aldığı kısımdaki ifadelerinden, eseri

yazmaktaki asıl amaçlarından birinin bu yanlış anlamaları düzeltmek olduğu anlaşılır. Nitekim bu eleştirilerden bahsettikten sonra Mill söz konusu eleştirilere neden olan faydacılığın haz anlayışına değinir. Bu haz anlayışına göre hazları yüksek ve düşük hazlar olarak ayırmak mümkündür. Bu ayırım bir açıdan Benthamcı haz anlayışına bir itirazdır. Mill'in selevi ve hocası Bentham hazların sadece nicelik temelinde bir takım ayrımlara tabi tutulabileceğini söylerken, Mill bu ayrıma niteliğın de dâhil olması konusunda ısrarcıdır. Faydacılığın ahlaki fail için vazettiğı hayat tarzında düşük hazlarla entelektüel yetileri gelişmiş bir kimsenin mutlu olma imkânı yoktur. Bu kişi zorunlu olarak yüksek hazlara bir başka deyişle entelektüel hazlara yönelmek suretiyle ancak gerçek mutluluğu yakalayabilir. Bunu ifade etmek için de bugünkü ahlak metinlerinde de sıkça alıntılanan şu meşhur ifadeleri kullanır: "Halinden memnun bir domuz olmaktansa memnuniyetsiz bir insan olmak, mutlu bir aptal olmaktansa mutsuz bir Sokrates olmak daha iyidir." (s. 67). Tüm bunlardan sonra Mill'in ahlaki fail için belirlediğı nihai amaç hem kendisi hem de toplum için mümkün olduğu ölçüde acıdan azade haz dolu bir yaşamdır. Mill, hayatın amacının mutluluk olamayacağını iddia edenlere itibar edilmemesi gerektiğinin altını çizer. Burada önemli bir hususa daha dikkat çekilir. Bu da toplumun mutluluğu için ahlaki failin yaptığı fedakârlık ile ilgilidir. Faydacılık her durumda ahlaki failden kendi mutluluğunu feda etmesini istemez. Ahlaki fail bir ikilem içinde kaldığında hangi eylem insana daha çok mutluluk getiriyorsa onu seçmesini ister. Bu durum zaman zaman ahlaki failin fedakârlığını gerektirirken zaman zaman da ahlaki failden kendi çıkarını seçmesini ister. Bu durum ile ilgili oldukça dikkat çekici bir örnek verir. Mill'e göre eğer kendisini savaşta feda ederek şehit olan kimsenin yaptığı bu fedakârlık daha çok mutluluk ortaya çıkaracak bir eyleme rağmen yapılmışsa, boşuna yapılmış bir fedakârlıktır. Ahlaki failden eylemlerinde hem kendi mutluluğunu hem de toplumun mutluluğunu dikkate almasını talep etmek, faydacılığın çok talepkâr ve uygulanamaz bir teori olarak addedilmesine de neden olmuştur. Mill, bu eleştiriye katılmaz. Ona göre bu eleştirinin benzeri dindar insanlar için de yapılabilir. Dindar insanlar da her davranışlarında kutsal kitapta kendilerine emredilen birçok emri göz önüne almak zorundadırlar. Hâlbuki günlük yaşamda dindar insanlar belirli alışkanlıkları sayesinde kutsal kitaba uygun davranışlarda bulunabilmektedirler. Aynı şekilde faydacılığı benimseyen insanlar da zamanla oluşan alışkanlıklar sayesinde fayda ilkesinin taleplerini kolayca yerine getirebileceklerdir. Devamında faydacılığın Tanrıtanımaz bir teori olduğuna ilişkin eleştirilere de cevap veren Mill, faydacılığın tüm emirlerinin Hıristiyanlık öğretilerinde bulunduğunu söyler. Bunu şu şekilde ifade eder: "sana davranılmasını istediğın gibi davran ve komşunu kendin gibi sev' kuralı, faydacı ahlakın ideal mükemmelliğini teşkil eder." (s. 81)

Faydacılık tarafından kişinin eylemlerinde kendi mutluluğunu araması yönündeki talebi makul karşılanabilir ancak genelin mutluluğu için zaman zaman kişiden kendi mutluluğunu feda etmesini istemek, “niçin kendi mutluluğumu başkaları için feda etmeliyim?” sorusunu gündeme getirir. Bu sorunun cevabının verildiği 3. bölümün başlığı ise şudur: “Fayda İlkesine Uymamız İçin Bizi Ne Motive Edecektir?”. Bu sorunun bir başka şekli de fayda ilkesinin diktelerine riayet eden ve etmeyen ahlaki failleri ne gibi yaptırımlar beklemektedir? Mill, diğer ahlak teorileri için geçerli olan tüm yaptırımların faydacılık için de geçerli olduğunu düşünür. Buna göre Tanrı’nın cezalandırması ve ödüllendirmesi, yasalar tarafından cezalandırılması, hemcinsleri tarafından sevilmesi ya da onların dışlamalarına maruz kalması fayda ilkesinin dışsal yaptırımlarını oluşturur. Ancak Mill, asıl yaptırımın içsel yaptırım olduğunu düşünür ki bu da kişinin vicdanıdır. Fayda ilkesi tüm yaptırım ve bağlayıcılık gücünü ahlaki failin vicdanından alır. Bu da kendisini vicdan azabı ya da vicdani rahatlık olarak gösterir. Kabul edilmelidir ki herkes eşit derecede vicdani duyarlılığa sahip değildir. Bu durumda temel bir soru olarak “vicdani duyguları körelmiş bir kişi için fayda ilkesinin yaptırımı nedir?” sorusu karşımıza çıkar. Mill’e göre başvurulacak bu tür duygulara sahip olmayan kişiler için fayda ilkesinin hiçbir bağlayıcılığı yoktur. Ancak bu insanlar herhangi bir ahlak ilkesine de fayda ilkesine ettiklerinden daha fazla itaat etmeyeceklerdir. Bu kişiler için yapılabilecek tek şey dışsal yaptırımların kendileri üzerinde etkili olmasıdır. Mill, insanların doğalarında bulunan vicdan harici başka bir duygudan daha bahseder ki bu da hemcinslerimizle birlikte olma arzusudur. Bu duygu Mill’e göre eğitimle birlikte giderek güçlenebilecek olan bir duygudur. Toplumsal bağların kuvvetlendirilmesi ve toplumun sağlıklı bir şekilde büyümesi her bireye, başkalarının refahı için hareket ettiğinde güçlü bir kişisel menfaat sağlar ve aynı zamanda onu gitgide duygularını diğerlerinin iyiliğiyle tanımlamaya yönlendirir. Eğitimle kişide bulunan bu duygu öyle bir hal alır ki bir süre sonra toplumun çıkarına olan eylemler ahlaki failden içgüdüsel olarak hâsıl olmaya başlar. Medeniyet ilerledikçe kendimiz ve insan yaşamı hakkındaki düşünme biçimimiz gittikçe doğal olarak hissedilir. Mill bu görüşüne karşı çıkanlara örnek olarak Auguste Comte’in *Traite de Politique Positive* adlı eserinden yardım almalarını önerir. Ona göre bahsi geçen bu eser bir dinin hem psikolojik gücünden hem de toplumsal etkisinden ve Tanrı inancından yardım almadan insanlığa hizmet etmenin imkânını oldukça iyi ve yeterli bir biçimde göstermiştir. Mill’in bu satırları, aydınlanmacılığın temel felsefesinin *Faydacılık*’ın satırlarında hayat bulmuş halidir.

Fayda ilkesine dair genel yaklaşımını II. ve III. bölümde ortaya koyduktan sonra Mill, I. bölümde okuyucuya vadettiği fayda ilkesini kanıtlamaya girişir. “Fayda İlkesine Ne Çeşit Kanıtlar Verilebilir?” başlığını taşıyan bu bölüm,

Utilitarianism'in bugün bile hâlâ canlı biçimde etik tartışmaların merkezinde yer almasını sağlayan/neden olan bölümdür. Özellikle bu bölümde yer alan kanıtlamaya ilişkin paragraf literatürde “meşhur 3. paragraf/*the notorious 3rd paragraph*” olarak anılır ve sıkça atıf yapılır. Mill bölüme I. bölümde kanıtlamaya ilişkin okuyucuya yaptığı uyarıyı hatırlatarak başlar: “Daha önce belirttiğim gibi nihai amaç sorunu bu terimin sıradan anlamını kanıtlamaya imkân vermez.” (s. 115). Ardından Mill hemen fayda ilkesinin kanıtlanmasına girişir. Bu kanıtlamada Mill şu üç önermeyi ileri sürer: (1) “Mutluluk arzu edildir.” (2) “Genel mutluluk arzu edildir.” (3) “Mutluluktan başka arzu edilecek hiçbir şey yoktur.” Mill’in bu kanıtlamada ileri sürdüğü her bir önerme ayrı ayrı ahlak felsefesinde bir tartışmanın konusu olmuş ve bu hususta oldukça geniş sayılabilecek ikincil bir literatür oluşmuştur.

Kitabın son bölümü ise adalet kavramına hasredilmiştir. Bu son bölüm kitabın genel yapısı içerisinde sonradan eklenmiş gibi durur. Bunun nedeni yazımızın başında belirttiğimiz gibi eserin üç makalenin bir araya getirilmesiyle oluşmuş olmasıdır. Mill bu bölümde adalet kavramının muhtemel tanımları üzerinden hareket eder. Onun buradaki amacı fayda ilkesinin eylemlerin nihai amacı olarak mutluluğu vazetmesine karşılık, adaletin eylemlerin nihai amacı olması gerektiğini söyleyenlerin itirazlarını çürütmektir. Bunu da temelde adalet ile mutluluğun birbirlerine zıt değil tam aksine uyumlu olduğunu göstermeye çalışarak yapar. Mill ilk olarak beş farklı adalet anlayışından bahseder: (1) Herhangi birinin yasal haklarına saygı göstermek, bu hakları ihlal etmemek. (2) Bir kimseyi yasal haklarından mahrum bırakmamak. (3) Herkesin hak ettiğini alması. (4) Bir kimseye karşı verilen sözde durmak, yapacağımızı söylediğimiz şeyi yapmak. (5) Tarafsız olmak, herkese eşit davranmak. Mill bu beş adalet anlayışını kısaca değerlendirir. Buna göre 1. ve 2. yaklaşımlar bir kişiyi sahip olduğu bir şeyden mahrum bırakmayı ifade eder. 4. yaklaşım birine verdiği sözü tutmayarak o kişinin inancını kırmak anlamına gelirken, 3. yaklaşım ise bir kimseye hak ettiğinden daha kötü davranmak, daha az değer vermek anlamına gelir. 5. ve son yaklaşım da bir şeyin üzerinde ondan daha fazla hakka sahip olmayanlara göre ona daha kötü davranmaya karşılık gelir. Mill’e göre bu beş adalet anlayışı temelde iki şeye işaret eder: (1) yapılan bir yanlış ve (2) yanlış yapılan bir kişi. Mill, hepsinde olmasa bile genelde dillerin çoğunda etimolojik olarak “adil”e karşılık gelen sözcüğün kökeninin belirgin bir şekilde yasayla ilişkili olduğunu belirtir. Mill’e göre bu durum problemlidir. Çünkü yasalar insanlar tarafından yapılır ve insanların kötü yasalar yapabildikleri aşikârdır. Zaten Yunanlılar ve Romalılar bu gerçeğin farkında olmuşlardır ve bunu kabul etmekten çekinmemişlerdir. Dolayısıyla Mill’e göre adaleti yasalarla temellendirmek her zaman doğru bir yaklaşım değildir. Adalet fikri üç şeyi içerir: davranış kuralı, bu ku-

ralı tasdik eden duygu ve bir kişinin bu kuralı ihlalden zarar göreceği düşüncesi. Ona göre bu kural tüm insanlık için ortak olmalı ve onların iyiliği için tasarlanmış olmalıdır. Söz konusu duygu ise kuralı ihlal edenlerin cezalandırılmasına yönelik bir arzuyu ifade etmelidir. İhlalden zarar görmek ise bu kişinin haklarının çiğnendiğini ifade etmelidir. Mill'e göre adaletin içermesi gereken bu üç gereklilik fayda ilkesi tarafından karşılanır. Bu anlamda fayda ilkesi adalet kavramının altını dolduran ve onunla oldukça uyumlu olan bir ilkedir. Sonuç olarak şunu söylemekte Mill için herhangi bir sakınca yoktur: "Fayda ilkesine uygun olan adalete uygundur, adalete uygun olan fayda ilkesine uygundur."

Kitabın içeriğine ilişkin değerlendirmelerden sonra çeviriye dair bazı değerlendirmeler yapmak yerinde olacaktır. İlk olarak ifade edilmelidir ki, her ne kadar daha önce bir çevirisi bulunsa da ilk çevirinin yaklaşık 70 yıl önce yapılmış olması, yeni bir çeviriye olan ihtiyacı artırmıştır. İşte Aktuyun'un çevirisi bu açıdan Türkiye'deki faydacılığa ilişkin çalışmalardaki önemli bir boşluğu doldurmuştur. Aktuyun'un çevirisi dil açısından Nazmi Coşkunlar tarafından yapılan çeviriye nazaran daha akıcı bir üsluba sahiptir. Bu durumun temel nedeninin her iki çeviri arasında bulunan zaman farkı ve buna bağlı olarak kavramların zaman içinde değişen kullanımları olduğu söylenebilir. İkinci olarak her iki çeviri için de geçerli olan bir durumdan söz etmek gerekir. Hem Coşkunlar hem de Aktuyun çevirilerinde *Utilitarianism*'in orijinal paragrafta sistemine riayet etmemişlerdir. Bunun çok büyük bir problem olmadığını kabul etmekle birlikte ikincil literatürde eserin doğrudan paragraflarına yönelik atıflara rastlanabildiği için bu durumun akademik okuyucuyu ilgili bölümü bulma konusunda zorlayacağını düşünüyoruz.

Aktuyun çevirisinde paragraftandırma sorununa ek olarak eserin orijinalinde olmayan bölüm içi başlıklandırmalara da yer vermiştir. Önsöz kısmında bu durumu şu şekilde ifade eder: "Metni daha iyi anlamaya faydası olduğunu düşündüğüm için Jonathan Bennett'in dipnotlarından ve bölümleri ayırdığı ara başlıklardan yararlandım." (s.8) Bölüm içi başlıklandırmaya ek olarak mütercim, muhtemelen kullandığı edisyondan kaynaklı olarak temel metinde olmayan italik ve kalın yazım tercihlerinde bulunmuştur (Örnek için bkz. S. 145). Buna ek olarak orijinal metinde *firstly, secondly, thirdly,...* gibi kullanımlar, çeviride (1), (2), (3),... şeklinde karşılanmıştır. Eserin aslında bulunmayan ve anlamda vurguya işaret eden bu tür tasarruflar eserin orijinalini görmeyen okuyucuyu yanıltarak, söz konusu vurguların müellife ait olduğu hissini uyandırmaktadır. Ayrıca bölüm içi başlıklandırma eserin orijinalinde bulunmadığı için her ne kadar içerik açısından uygun olsa da bölüm içerisinde eğreti durmaktadır. Eserde yapılan bu tür farklı uygulamaların okuyucuya metni anlamada bir kolaylık sağladığı gerçektir. Fakat akademik araştırma yapan bir okuyucu için söz konusu tasarruflar yanlış yönlendirmelere neden

olabilir. Dolayısıyla mütercim söz konusu tasarrufların kendisine ya da edisyonunu kullandığı Bennett'e ait olduğunu ifade eden dipnotlar kullansaydı daha isabetli olurdu diye düşünüyoruz. Bu anlamda Coşkunlar'ın çevirisinin aslına daha sadık olduğu, akademik okuyucunun iki çeviriyi ve eserin orijinalini kontrol ederek kullanmalarının araştırmaları açısından daha işlevsel olacağı kanaatini taşıyoruz. Bununla birlikte eserin orijinalinin dilinin hiç de kolay olmadığını göz önüne aldığımızda Aktuyun'un çevirisinin oldukça başarılı olduğunu söylemek mümkündür.

Sonuç olarak, Aktuyun'un çevirisi Coşkunlar'ın çevirisinin dilsel eksikliklerini ikmal etmek suretiyle, ülkemizdeki faydacı ahlaka ilişkin çalışmalarda temel başvuru eserlerinden birini yeniden Türkçemize kazandırmış ve bu alandaki büyük bir eksikliği doldurmuştur.